

Luratanakata yatiyaña

Mä marana luratanakata wakichata: Kunjamasa Chile Markana

2014 marana apnaqataski kamachixama jaqinakaru suma

amuyxatasa qamayirinakaxa

INDH Jach'a yatichana utanxa

TAQI CH'AMAMPI LURAWINAKA SARTAYAÑAWA

TAQI AMTAWINAKA UKHAMARAKI SUMA QAMAÑA JAQITAKI UTJAWINAKAPA

Mä jach'a markana taqini utjawinakapansti, taqi jisk'a amtawinakasa maya qhantawinapawa, taqi jaqina amuyawinakapana, arxatirina arunakaparu ch'amacht'añataki ukatsti utjarakpana jakaskiri jaqinakataki yaqha wakichawi inuqañanaka, jupanakana suma jakawinakapataki. jichhakamasti utjarakiwa wali arsuwinaka suma apnaqaña munañanakasa ukata jach'a amtawinaka mayampi sumañchañataki. Qillqata t'aqawisti sarakiwa jaqina jakañapata kuna wakichawinakasa uskusitaspaxa, mayampi jach'a amtawi wakichawinakaru apxatañataki, ukanakasti wali manqhatpacha uñakipatañapawa, suma uñjasa waliru sarañapataki.

Uka t'aqawi lurawinti sarakiwa kuna imaya apnaqawinaka. Qullqi apnaqawita, jakasiwinakata ukhamaraki sarnaqasna siwa sawinakapa, uka INDH ukasti, sarakiwa uka jach'a amtasna wakichawinakasti, wali jallk'awa jaqi apnaqawi uka chiqanakata sarakiwa saraki; mä chiqatsti janirakiwa walisikyiti qala jakasiñataki utjki ukanakxa (utanaka, umanaka chiqata sañani) maya chiqatsti, jaqinaka apnaqaña wakichawipasti, janirakiwa chiqapakiti, pisikirakiwa (jiljata wakichasiña sarnaqawinakata, yatiñanakata, jani usuña chiqanakata ukhamaraki irnaqaña chiqanakata). Aylluna utjasiri jaqinaka chiqatsti, janirakiwa uskutakiti uka jach'a wakichawina taqi ayllunakataki ukhamaraki kuna imaya yatiwinakawa utji Chile marka uraqina uka chiqanakata. Yaqha akhama lurañani sawinakasti, INDH ukasti, sarakiwa mayampi, uka jach'a wakichawinx, janirakiwa kamskarakisa arsuwi chiqanakatxa – apnaqaña chiqata arustatañataki – janirakiwa iyawskiti arsuña chiqapa qalltuwinaka, kha tunka suxtani t'aqawipanasti uka jach'a wakichawinsti sarakiwa, walichatañapawa jani pantjañataki, uka juchani jaqinakana luqtawinakapa.

Uka t'aqawi lurawinsti tukuyarakiwa, mayampi uñakipasna kawkirisa wali, jani wali ukanaka, jaqinakataki jakañapataki utjkixa uka chiqanakata, uka taqi aruskipawinakata, mayampi jach'a wakichawi lurañataki (uka tunka phisqhani t'aqawisti sarakiwa CPR uka chiqata, paya khitawinakata, markachirinakana arsuwinakapata, jach'a p'iqiña uchata amtirinakata). Institutu nasyunala tirichusa umanusa ukatakisti, kawkichapiripansa apnaqawinakapaxa, ukasti phuqhañaparakiwa jisk'a wakichawimpi; sarakiñani: i) JAQINAKANA CHIQAPA IYAWSAWIPA. Kunawrasatixa wasitampi jach'a wakichataxa waliskiwa satani ukasti, taqi jaqinakana iyawa satarakiñapawa. ii) ARST'AÑANAKA. Uka apnaqawisti wali khusañapawa, taqi jaqinakana mayachasisna arsuñanakapataki, janirakiwa yaqharu mayachasisna uka qutunakana jaqinakampi apnaqatañapati. Ukhamasipansti, taqpachaniwa arsupxarakispa, jani jasq'arasisa jiwasanakana ajllisiwi taypina. iii) QUTUNAKA JISK'A AMUYUNINAKA. Apnaqawinakaxa chiqapa utxatatañapawa, ayllunakana utjasiri jaqinakataki, usuta jakasiri jaqinakataki, kuna imaya utjasiri jaqinakataki; saña munaraktanwa, qutu jaqinaka walja maranaka armjata, walja maranaka jisk'achata. iv) WARMISA CHACHASA MAYAKIWA. Warmisa chachasa mayaki irnaqapxañapa, arustatapxañapa uka jach'a wakichawinx. sayt'ayawinakana. MARKACHIRINAKANA URAQIPA. Uka apnaqawinakasti taqi chuymañapawa, jaqinakana uraqipana utjasirinakataki. vi) QHANAÑAPAWA YATIWAWINAKAXA YATIPXAÑAPATAKI. Kunjamatixa apasixa lurawinakaxa, qillqatanaka ukhamaraki pantjasisa walichañataki qillqatanaka, chiqapa qillqatanakasti k'achata apnaqpana; saña munarakiwa, taqi mayampi jach'a wakichawisti, wali suma qhanañapawa ukhamaraki taqinina yatiñapataki, t'uqiyatañapawa. vii) CHIQAPAMPI AJLLIÑA. Sapa jaqina luqtawipasti, taqininsa phichuñapawa, qhanarakiñapawa sapa jaqina maya luqtawipa.

Jach'a mathapichasiwi taqinitaki ukhamaraki jaqinakataki utjasiwinakapa.

Jani ukhamasa INDH jupanakaxa uñjapxiwa Chile Markaxa kunamasa ch'amachht'asiyi, wali suma apnaqañataki, taqinina arsuwipata, uka t'aqawi lurawisti uñakiparakiwa, yaqha lurawinaka kunatixa INDH jupanakaxa arsupxiwa uka chiqanakata, waljrakwa wasitampi arsuraki, akhama sasina: ucharakiñani mä jisk'a qillqiri jaqinakaru yanapañataki ukhamaraki tukuyañtaki jaqinakaru usuchayañanakasa; Chile markana sawinakapaxa, kunjamasa juchanakapa uñt'aysnaxa militar jupanakaruxa, uka chiqanakata, ukhamaraki wali jach'a yatiñampi qillqatanakampi, jaqinakaru juchachañataki. Tunka kimsaqallquni kimsa pataka tunka pusini kamachinxä sarakiwa; Jani wali luriri jaqinakataki, ukata uchapxarakiwa juchachañanakapataki. (jani wali luriri jaqinakaru t'aqañataki) aruskipapxarakiwa uka t'aqawi mayjt'ayañataki, ukasti amtataskarakiwa, kimsaqallqu uruxa SETIEMBRE phaxsina, kunawrasatixa phalliri lurataxa, phalliwa rikuwa manqhana, aljaña jch'a utanaka awtunaka sayt'ayaña tuqunaka yatiñtaña Militar Uta uka tuqina, ukasti jaytjarakiwa, tunka pusini usuchjatanaka ukhamaraki, ukata Sergio Landskron juphasti jiwata uñjasiraki, khä paya tunka phisqhqi uruna SETIEMBRE phaxsina, Barrio Yungay ukawjana, qhipa chiqarusti, yatiyarakiwa carabinero jupanakaxa chiqanakata, jaqina sarnaqawinakapa suma chiqañchañataki, jichha marana.

INDH jupanakaxa arsurakiwa thaqakipasna wali wakisiwinaka, wali ch'amampi juchanakapa uñt'ayaspana, chiqanxa uka sallqa jaqinakaxa, jani jasq'arasisa jaqi masisanaka jiwayixa, ukanakataki; Chile marka apnaqirinakataki utjarakpana, mä jach'a wakichawi ukata katjañataki, juchapa uñt'ayañataki jani wali lurawinakapata. Uka jach'a wakichawinakansti utjarakpana, Chile uraqina apnaqirinakataki. Uka kamachi t'aqawisti uñakiparakiwa, jaqina arsuñanakapa chiqata, walinaka jani walinaka, karawiwinkana chiqapa lurañataki; jalla uka chiqanakatsti, uka jach'a p'iq't'iripa arsuwinakapasti, saskarakiwa waliskiwa sasina, uka uchatanakaxa, jaqinakana arsuñapataki.

Uka Jaqinakaru suma uñjasa qamayiri uta jupanakaxa, sarakiwa, wali wakisiwa kamachinaka apsuñaxa, suma uñjañataki ukhamaraki qhananchhsuñataki. OCTUBRE phaxsinsti, paya waranqa tunka pusini maransti, uka jach'a arxatiri apnaqirinakasti, churapxarakiwa mä wakichata kamachi (Wakichawi 8207-07), ukampi uñt'atawa, uka INDH jupanakasti walikiskiwa sarakinawa, uka jach'a Ejecutivo jupan katuwawipxata ukhamaraki walichaspana jani walinakaxa säwinakapa. Militar chiqana apnaqañanakapata, Chile Markana jach'a apnaqiripasti, sarakiwa uka luratanakaxa psiskiwa ukhamaraki jichhakama suyatakiwa uka kamachinaka apnaqirinaka chiqana wakichawinakaxa, phuqhasirakpana taqi kamachinaka IDH Palamara Iribarne Chile Markampi, janiraki pantjawipaxa utjpanti, wali chiqapampi apaspana, janiraki mayniri chiqatsa, nĩ maya chiqatsa arxatasinaxa utjpanti, chiqapampi t'aqaspana. Uka t'aqawisti uñjayarakiwa khusa luratanaka ukhamaraki juk'ampi lurawinaka uka Arxatiri Jach'a utanakana ukhamaraki Arxatiri juchanchayiri jch'a uta ukanakaru uñxatayañataki, kunattixa paypacha arxatirinaka, sapaxarakina janiwa walikiti, militaranakan chiqata wakichatanakaxa sasina; jani wali lurawinakapata juchañchañataki.

Pacha mamana jan waliru puritapa, ratuki lurawinakasa utjarakiwa jaqina jakawinakapataki.

Jichha marasti, uraqi thalaliwinakasti, Chile alaya chiqansti ukhamaraki Valparaiso Markana ninampiwa phichantasiiraki, uka jani wali apasiwinakasti, mayampiraki uñjayi, jaqinakan qamawinakapatsa.

Mayüru ukhamaraki payüru, ABRIL phaxsina, 2014 maransti, Arica, parinaquta, ukhamaraki Tarapaca uka markanakasti, uñjasixarakinawa pä kuti uraqipana thalaliwipa, jiliristi kimsaqallqu k'ata paya ch'amani, payiri thaltawisti paqallqu k'ata suxtani ch'amani; suxta jaqinaka jiwayawapxaraki, ukhamaraki utanakasa alltapita, k'ak'arta, lamarana jach'a walsanakasa, thakinakasa q'ala jani wali luratanakawa uñjasiraraki; lamara jak'ana utjasirinakasti wali jasq'arasisawa jakasipxarakina, kunjamatixa sapxarakina, lamarawa mistsunini sasina. Arika markana, ikiki marcana jakasiri jaqinakasti apsunitaxarakinawa, tunka tunkata, waranqa waranqata qullu patxanakaru, jalla ukanwa utjasxapxarakina isita lurata musiñanakaru. Ukhamaraki wali amuyatanawa, kunjamasa uñjasini uka utana jist'antata juchañchata jaqinakaxa, jani qhispirañapataki, uraqi thalaliwi uka qhipa chiqanakata. Mä chiqatsti, jichha marasti tunka payani ukhamaraki tunka suxtani urunakansti, ABRIL phaxsinsti, Valparaiso Markansti, uka ninanakaxa lakhsuta uñjasipxarakiwa taqi jach'a qullunaka El Litre, La Cruz, Las Cañas, Mariposas, Merced, Ramaditas y Rocuant, uka lakhantawinakasti jaytjawarakiwa tunka payani waranqa phisqha patakani jaqinaka jani kunani jaytasa, paya waranqa llatunka patakani utanaka alltapiwata, maya waranqa jaqinakawa, jaqi masipana qurpataxana. Uka uraqi thalalisti sarakchituwa, wali jallk'anakampi luratawa utanakaxa sasina, uñxataraktanwa uka jani wali irnaqatanaka: qullu kayunakaxa ch'iyatattata, jaqinakana utjawinakapaxa janirakiwa pallallakiti, k'ataki puriñataki, janirakiwa wali yatiñampi luratakiti taqi thakinakapa marka taypina utjki ukanakaxa, walja mathapichasisna jaqinakaxa utjasipxi uka chiqanakaxa janirakiwa wali karakiti, janirakiwa utjkarakiti jach'a luratanaka markachirinakataki, taqi kunatixa lurasi qullu jak'anakaru ukanakasti, lurasirakispawa qullu wali amuyumpi uñxatt'asna jani qhipa chiqaru amtasiñataki. Uka t'aqawinsti INDH ukasti, arsurakiwa phiñasiwipampi, akahma sasina, uka utanakaxa phichhkatasi kha ninampi lakhantawina Valparaiso markanxa, jani wali chiqaru luratanakawa sarakiwa saraki, chiqanxa kunampi pirqatanakasa utanakaxa jalla uka chiqanakata.

Mä jach'a amtawiwa utjaraki ONEMI sata, ukarusa sapxarakiwa, janiwa wakichatäktati sasina, uraqinakaxa thalali ukawrasataki. Kuna chiqatsa janirakiwa suma lurataktati sixa, sarakiwa: jani wali amuyumpi amtata, janirakiwa utjkiti kunasa uka jani wali lurawinaka apasi ukawrasataki, jach'a markanakakiwa amtataski jisk'a markanakaxa janirakiwa amtatakiti ukhamaraki janirakiwa taqi jaqinakasa amtapkarakiti suma amuyumpi lurañxa, k'ataki yatiyasiñanakasti janiwa utjkarakiti ukhamaraki jani khusa apasiwinakawa utjarakina yatiyawu chiqanakatxa.

ARXATIRINAKARUSA MANTAÑAX UTJAÑAPAWA

Juchachata ukata jist'antata jaqinakata.

Juchachata jaqinakana chiqapatsti, utjaskakiwa arsuwinakaxa, jichha maranxa. Uka arsuwinsti sapxarakiwa, t'aqisiyasiwa uka juchañchata jaqinakaru sasina. Uka jiljata jist'antata, janira yatxatasna juchapa uka jaqinakasti, saraksnawa janisa juchanipkasma ukhama, ukhama sipansti uka juchachawinakasti. Mayjt'añapawa. Aka t'aqawinsti INDH sutinisti, thaqhakiparakiwa uka juchañchasna jist'antata jaqinakata taqi Chile markpachana, jilapiri jaqinakataki ukhamaraki q'axu yuqallanakataki imillanakataki, kha paya waranqa llatunkani marata aka paya waranqa tunka kimsani marakama.

Luratanakarjama apnaqañanakasti, juchachata jist'antaña utanakaxa, wali paralakipataskiwa jach'a markanakampi. Saraksnawa, uka taqi phuqhasna arsuñatakisti, juchani jaqinaka chiqatsti, nayraqatarus sarayataskiwa taqi jach'a makanakana apnaqawiparusa, jupanakaxa sapxarakiwa, uka wakichawinakaxa, juchani jaqinakatakisti utjañapawa makatasna arustatañapa, juchata t'aqirinakaru. Jani ukasti utjarakiwa uka chiqañchaña amtawinaka, akhama sasina yapxataraki "jasq'arañawa jaqi jakasirinakataki". Ukhamasti, walirakiwa amuyayasi uka jaqinakaru jiljata jist'antawinakaxa, uka jaqitixa nayra jakawinakapana uñjasirakina juchachata jani wali lurawinakapata, jichhasti mayampi luraskarakiki, uka jaqisti juchachatarakiniwa jichha machaqa wakichatawinakampi (katjatawa uñjasi) kunjamatixa yatxatasxarakiwa thaqtasna nayra juchañchawipa.

Jiliri jaqinakatakisti khaya paya waranqa llatunkani maratpacha ukata paya waranqa tunka kimsani marakamasti utjatanwa jaqinaka jist'antatanakaxa, pataka paya tunka mayani k'ata mayani urunakkama. Ukhamaraki juchachata jaqinakaxa uka 88,5% jist'antatanakaxa chachanakarakiwa. Ukhamaraki 28,7% jaqinakarakiwa tunka kimsaqallquni maraninaka ukhamaraki paya tunka kimsani marankamawa ukhamaraki 23,8% jupanakasti paya tunka pusini marata paya tunka llatunkani maraninakkama. Walja juchanchayatanakasti, jilxa utjarakinawa lunthatasirinaka, ukhamaraki kukayina apnaqiri jaqinakasti uñjasipxarakiwa paya tunka waranqa kamachirxamaru.

Q'axu yuqallanakataki, q'axu imillanakataki utjarakiwa (mä kamachi jupanakar sum uñjasa juchañchayañataki). paya waranqa llatunkani marata paya waranqa tunka kimsani marakamasti, utjarakinwa tunka waranqa pataka suxta tunka llatunkani q'axu jaqinakarakiwa mantapxarakitayna jani wali lurawinakapata SENAMI sata ukawjaru, juchanakapata ukana phuqhapañataki, chachanakasti 93,8% ukakamarakiwa. jist'antata uñjasirinakasti tunka suxtani maraninakarakiwa (29,4%), ukhamaraki tunka paqallquni maraninakasti (38,6%). Ukhamaraki juchanchayatanakaxa utjarakiwa, jaqina utapana lunthatasirinakawa, jupanakasti jajllisa uchatarakiwa lunthatanakaxa jani usuchayas lunthataninakaru jupanakaxa. Katjasna jist'antata uñjasixrakina. Paya waranqa llatunkani marana uka paya waranqa tunka kimsani marakamasti kimsaqallqu tunka mayani urunakkamawa jist'antatapxaraki.

Tukuyxañatakisti, uka t'aqawisti sarakiwa khitinakatixa juchachasna jist'antata uñjasipxi, ukata mistsunxapi jani juchasa uñt'ayata ukanakasti, qullqi waxt'atawa uñjasxapxarakiñapa. Uka qullqisti waxt'asirakispawa jani wali t'aqawita, jach'a t'aqirinakana, ukasti qillqata uchatarakiwa (kha t'aqawi tunka llatunkani paqallqu jakhuwinkarakiwa i) contitucion ukankarakiwa). Yaqha chiqatsti utjarakiwa uchata (phisqa kamachina, Kamachinaka Apnaqas Jaqinakaru Amuyasa Irpiri Uta) sata ukana saskarakiwa. Uka qillqatanaka uñakipasinsti, janirakiwa katuqatakarakiti arxatirinakampisa.

TAQI JAQINA LURAWINAKAPATA JANI JIK'ACHASIÑAMPI

Utanakan irnaqirinakaxa jani chhijllata uñjasipxi

Lurawi t'aqawisti arsurakiwa uta chiqana irnaqirinakata, warminakasti uñjasipxi jani chhijllatarakiwa, sarakiwa uka jaqinaka utana irnaqirinakaxa jani chhijllatanakaxa walja utjaskakiwa ukhamaraki utana taqi kuna lurañanaksti janirakiwa suma taqpachanina lurañataki t'uqiyatakiti, mayniru jaqht'atakiwa uñjasiraki. Ukhamapa apasipansti, mä thaqakipawi luraraki khaya INE sataxa, paya waranqa kimsaqallquni marana, ukatsti sarakiwa warminakaxa janirakiwa chiqapa lurañampi taypina apnaqatakiti sasina, irnaqapxarakinawa tunka k'ata pusini pacha sarawinaka sapuru; uka taypitsti utjarakiwa paya k'ata llatunka irnaqirinakarakiwa jani mä jisk'a chhijllatasa uñjasipxarakinawa, ñia chhijllatanakaxa jak'acharakinawa paqallqu k'ata phisqhani jakhuwiru, ukhamarakikiwa chachanakataki jakhupxarakikina, ukatsti akhamarakiwa apsusina, kimsaqallqu k'ata kimsaqallquni pacha sarawrakwa irnaqapxana taqpachanita (kimsaqallqunixa chhijllata, siru k'ata kimsaqallqunisti janirakiwa chhijllatakanti).

Uta chiqana irnaqaña, kunanaka lurasna aljasiñataki uka chiqanakatsti ukhamaraki kha qutu jaqinaka utjasiwipanxa taqi kunanaka munapxaraki, jaytjapxarakinawa usuni jaqinaka, ukanaka uñjapxaraki warminakaxa jani qullqimpi chhijllata, janirakiwa qullqinaksa jakisipkaspasi wali wakisirinaka alt'asiñataki, jaqinaka taypina suma jakasiñataki, uka utana lurañanakaxa jichhakama janirakiwa uñt'atakiti mä wakisiri irnaqawjama, janiwa phichukiti waljaniwa jisk'achata uñjasi. Uka qillqatanaka utjkixa warminaka jakasiñapatakixa, ukanaka taypina utjarakiwa jani suma arsutana, ukhampachakiskiwa taqi kuna lurawisa, ayllu chiqana irnaqañatakisa, janirakiwa uchatakiti mayuru samart'añasa, ñia phaxsi samart'añasa. Taqi ukanakasti jani waliruwasa sararaki, uka markachirinakata arsurinakawa jani wali lurapkarakiti.

Wali ch'amampi arsupxarakinawa akhama sasina; wajcha warminakampi, uka usuni jaqinaka uñjirinakaxa, wali jallk'a qutu jaqinakawa sasina ukhamaraki q'axu tawaqpacha wawaninaka, q'axu waynanaka, tawaqunaka jani irnaqañaniwa uñjasipxarakinawa, Janirakiwa yatiqaña utanakarusa sarapkarakiti, kunjamatixa uta chiqana lurañana jaqht'atawa uñjasipxi ukhamaraki awkilinanakaxa. Taykalinakasa jani qullqini jani kunaniwa jakasipxarakinawa. Jichha yatxatawinakasti sarakiwa; kisatunka kimsani k'ata payani pur sintunakawa, imillanakata tunka phisqhqni maraninaka kha tunka paqallquni marankamasti, utanakapana irnaqapxi sapuru kimsa pacha sarawi, jani ukaxa asu wawanaka uñjapxarakinawa, sasawa saraki khaya jach'a yatini t'aqiri sutipasti OIT satawa, jisk'a yuqallanaka imillanaka irnaqapxi ukaxa wali jani walinaka lurapxaspa. Ukanakasti lurasirakiwa llatunka maranita, tunka pusini marankama imillanakatsa ukhamaraki yuqallanakatsa.

Uka t'aqwisti juk'ampi saskakiwa, wali q'aranakawa utjaraki uka yatyawinakanxa, uta chiqana irnaqirinakataki Chile markanxa sarakiwa saskaraki, jalla ukatsti chimt'arakinawa mä qhawqha k'achata apnaqawinaka, aka qhipa marana suma apnaqaña chiqanakana; ukanakasti uñtayatarakiwa, uñt'añataki ukhamaraki munasiña uka irnaqañaru, jalla ukata yatichapxarakinawa utanaka chiqana irnaqañanakaxa taqiniwa t'uqiyasipxsna sasina, uka maynita maynirkama waxt'asiñanaka. (walja utaninakawa ukhama apnaqapxarakinawa) wawanina chiqata, uñt'arakinawa jilsuyawi chiqata, ukhamaraki kuna imaya jisk'a wakichatanaka chiqata, ukanakasti churarakinawa awkinakana samart'añapa, ukasti sarakiwa khaya paya tunka k'ata paqallqu pataka suxta tunka mayani t'aqawina, ukasti yatiyasxarakinawa kha JULIO phaxsina paya waranqa tunka pusini

marana, jalla ukansti jach'acharakawa awkinakataki mä pacha sarawi samart'añapa sapuruna, wawanakapa maq't'ayasiñata, paya marankama ukanakataki.

P'iqita usuta jaqinakasti sapakisa apnaqasipxañapawa

Jichha qhipa SENADIS satana jakhuwinakapansti sarakiwa, Chile markansti utjarakiwa paya waranqa suxta tunka kimsaqallquni, paqallqu tunka payani jaqinakawa, kuna imaya usuniwa jakasipxi sasina, jalla ukanakasti 16,83% p'iqita usuta jakasipxi. Taqpacha jach'a markanakasti, usuta jakasiri jaqinakatsti sapxarakiwa, utjañapawa chiqapa sarnaqawipa, jani khitinsa arxayata, antutjata sarnaqasiri, juphanakawa jakasiñataki amuyasipxañapa. Jalla ukhamatsti p'iqita usuta jaqinakasti (PcDM) juphanakawa yatipxi kunjama sarnaqasiñsa ukhamaraki kunanaka lurañsa, kunawraskamaxalla jakchini ukawraskama. Q'ala nayra apnaqawinakasti tukusirakispawa, machaqa amuyawinakawa mistxañapa, wali suma chiqapampi wakichata, suma uñjañataki. Sallqa jaqinakana jani wali lurawinakapaxa mayjt'ayatañapawa.

Uka jach'a markana wakichawipa apnaqi ukasti, kha t'aqawi qillqata, paya tunka k'ata pusi pataka paya tunka payanisti, thaqharakiwa taqitaki khusa utjawipa, jani jisk'achasisa usuta jakasiri jaqinakaru, yaqha amtawinakasti janirakiwa khusa wakichatakiti, kunjamatixa mayaru q'alpacha aptapitakiwa, janirakiwa suma qhanachhkiti, usu chiqanakatxa, janirakiwa kunjamsa qullisna uka chiqanakatxa uskutakiti, janirakiwa usuta jaqinakatsa yatiyatakarakiti, qulliri jaqinaktharus aapatakarakiti.

Uka PcDM jani llakt'aña chiqatsti, p'iqita usuta jaqinakatakisti sarakiwa, taqi kuna lurawinakapa uka usuta jaqinx, janirakiwa walikaniti sapxarakiwa "luqhira ukata" jalla ukatsti uka usuta jaqisti mä qulliri jaqina amparapanqhañapawa, jani ukaxa awkipana amparapankañapawa, inaxalla mä jisk'a uñañchht'asirakchini juphana sarnaqawipa. Aka arsuwimpisti p'iqita usuta jaqinakarusti apararakiwa kuntixa jaqxatawapxi jakawipanxa ukanaka. Uka p'iqita usuta jaqinakaru, qulliri utanakaru uskupxi uka chiqanakatsti sapxarakiwa, q'alawa antutjata sarnaqawinakapaxa tukusi, uka jach'a Chile markataki wakichawina, jalla ukata suma uñjirinakawa utxatatapxañapa jani wali lurawi chiqachañataki. Kha paya tunka k'ata phisqha pataka kimsaqallqu tunka pusini, uka t'aqawina uchatarakiwa mä qhawqha wakisiwinaka, ukata yaqha uchatanakansti sarakiwa, janiwa jani munkirpachxa mä p'iqita usuta jaqiruxa apkaraksnati qulliri utanakaru. Aka chiqanakatsti wali muspkañawa, kunjamatixa chili marka jist'antata utanakanxa utjarakiwa, p'iqita usuta jaqinaka, ukasti sañrakwa munaraki, uka usuta jaqina tirichupaxa janiwa wakisiyatakarakiti. Tukuyañatakisti saraksnawa, uka t'aqawisti sarakiwa uka p'iqita usuta jaqinakaxa, qullaspana janisa munkpana ukhampacha. Uka jani wawaniñataki chiqanakatsti, lurasirakispawa jilapiri jaqinakaru sarakiwa, jalla ukata janirakiwa sapkaspiti yasta qullataxiwa sasina PcDM jaqinakaru. Aka qhipa arsuwinsti, wali lup'iyarakchitu kunjamatixa uka p'iqita usuta jaqinakarusti, ukhama luraspana sarakispawa kha CONAPPREM sutini uka mayakiwa.

Afrochilenas jaqinakataki yatiyawinakas utjañaparakiwa

Chile markansti utjasipxarakiwa taqi kasta jaqinaka, jalla ukatsti, jach'a p'iqit'iri wakichasna apnaqiristi, janirakiwa uka llatunka ayllunaka mayatakisti arsupkarakispiti, jani ukaxa arsupxarakispawa yaqha qutu jaqinakana utjawinakapa, kunjamatixa taqi kasta jaqinaka ukhamaraki afrikata jutiri jaqinaka, Chile markana wirunxirinakasti, amtataxipxarakiañapawa. Juphanakasti utjasipxarakiwa chili marka uraqina, taqpachani utjasirinaka taypina, jalla ukata

jichhurunsti mayipxarakiwa, suma uñjataña juphanakaru. Juphanakana jakasiwinakapasti jani waliru uñt'atarakiwa, ñä q'ala armjatawa sarnaqasipxaraki jukhapacha maranaka.

Uka pä waranqa pusi tuncani marana yatiyawinsti, uka INDH ukasti yanapt'arakiwa suma qhanstuyaña uka afrikata jutasna Chile markana wawanakapaxa wirunxi jalla uka jaqinakata, wali amuyumpi sapxarakiwa mäpita qalltañani suma uñjañataki ukhamaraki jach'añchañataki khaya afriu chilenu nakana utjasiwinakapa, juphanakatakisti utjarakpana mä jach'a wakichawi jani jisk'achañataki. Jalla ukatakisti yatiñarakiwa uka afriu jaqinakana jakawipa Chile marka uraqina. Paya arsuwinsti saraksnawa, thaqtasirakpana qhawqha markatixa utjkixa jalla ukanakaru, kunjamsa apnaqsna uka afriu jaqinakaru, kunawrasatixa juphanakaxa wirunxapxi aka Chile markana ukanakaru, qhipa arsuwinsti sarksnawa, kunjamsa juphanakaxa jakasipxi, juphanakasti k'uchisipkarakiti jupanakan lurawinakapata, ukanaka katuqasipkarakiti Chile markansa ukhamaraki q'alpacha taqi markana jakasiwinakapana.

Maya qillqatanakawa utjaraki suma nayraqataru sartañataki (uka kamachi wakichawinsti sarakiwa jisk'achayañanakas tukuyatajañapawa, Arica/ Parinaquta markanakana afriu chilenu jupanakax uñt'atañapawa achachilanakapan amtawiparjama) taqi uka nayraqataru sarayañtakisti, Chile markana p'iq't'irinakapasti wali lurañanakawa utjaraki, yaqhanakasti wakichasirakispawa taqi jaqinakana sarnaqawipa uñt'añataki, kunjamatixa Chile markansti kuna imaya kasta jaqinakawa jakasipxaraki; uka Africa markata jutasna Chile markana wirunirinakarusti juphanakasti uñt'atarakpana jisk'a ayllunakjama ukhamarjama tirichunakapaxa uñtatapana; qhipa jutawi urunakana jakht'asirakpana uka afrikata jutasna Chile markana wirunirinakaru, juphanaka suma uñxataxapataki. Uka amtawinakasti sarantarakispawa taqi ch'amampi yatichañataki – chiqapampi jani chiqapampi – mä chiqatsti uñt'apxarakpana khaya Africa markata jutiri jaqinakaru ukhamaraki yatipxarakpana kuntixa irnaqapxi aka Chile markana, yaqha chiqatsti yanapt'apxarakpana taqi ch'amampi mä suma jakasiwitaki taqi jaqinaka taypina.

Jisk'a yuqallanakana imillanakana q'axu waynanakana jupanakana yatiñanakapaxa utjañapawa juchañchata apnaqawinakatsa

Mä luriri jaqirakiwa armt'ata unjasiraki, khaya juchañchaña apnaqawinakana, utjasiwi utanakansa ukhamaraki jach'a t'aqawi utanakansa, ukanakasti yuqallanaka imillanaka ukhamaraki q'axu waynanaka (NNA) juphanakasti jani walinaka arsuyatawa uñjasi. Mä jis'ka t'aqawisti sarakiwa, janirakiwa suma qhanakiti uka NNA sutiñchata uka jaqinakataki, jalla ukatwa tirichunakapaxa jisk'achata uñjasiraki.

Taqi yuqallanaka imillanaka ukhamaraki q'axu waynanakaxa uka juchañchaña utanaka taypinsti ist'atapxarakiñapawa arsuwinakapaxa janiwa wakiskiti maranakaxa arsupxapataki ukhamarakiwa yatipxarakiñapawa kujamsa apasiski uka jucha uñt'ayaña chiqanakata. Iwxatarakiwa, utjarakpana sasina, mä arxatiri uka wawanakata; uka wawanakaru yatiyawi chiqanakatsti sarakiwa, taqi yatiyawisa jiskt'awisa wali qhanañapawa – uksti lurapxarakiñapawa wali yatiñani jaqinaka- paya jaqisa parlt'asipkaspaxa ukhamañapawa janiwa maynina arupakikaspati. Aka lurawinakasti walirakispawa jani jisk'achañataki ukhamaraki uka NNA sarnaqawinakapaxa janirakiwa qallasitakaspasti, taqi kuna arsuwinakapsa jamasata arsusinapaxa wakisiwa ukhamaraki uka arsutanakapaxa janirakiwa t'uqiyatakañapasti, jani ukaxa imxatt'añaspawa juchcachaña

chiqawinakatxa, janirakiwa walja jaqinaka taypiru apch'ukiñakiti, chiqanxa kha wayra taypinakaru, ukhamawa juphanakana jakasiwinakapaxa imxatt'atañapawa. Aka chiqanakatxa jach'a Chile markana apnaqirinakana lurawinakapawa, juphanakawa uñjapxañapa uka NNA sutiñchata jaqinakaru, jani tuqisisa jaq'arayasisa nuwasisa.

Apnaqaña chiqatsti, uka lurawi t'aqawinakasti sarakiwa, janirakiwa apnaqañaxa mayakkiti sasina uka wawanaka jukpacha apnaqañataki, jisk'achawinakapa uñjtwasaña arsuyañataki, uka jach'a juchachawinakana. Khä anintata juchachawi apnaqasi uka chiqanakatsti, kha t'aqawinsti sarakiwa uka NNA jaqinaka chiqata, uka wawanakasti jisk't'atañapawa kimsaqallqu kuti, taqi jach'a munañani utanakana utjkixa, jalla uka irnaqiri jaqinakana. Ukhamarakiwa janirakiwa taqpacha lurawinakaxa purkarakiti juchañchaña utanakaru, jalla ukatrakwa taqi NNA jaqinakasti puripkarakiti jani wali amuyupa qulliri chiqanakaru, kunawrasatixa juphanakaxa puripxi khaya jani walinaka qullayasiri ukawrasasti janirakiwa qullirinakasa utjkarakiti, jalla ukanakawa wali jallk'axa uñajasiraki khaya qullasiwi chiqanakanxa, sapxarakiwa 28,8% jaqinakarakiwa suyt'asipki mä simanata pusi simankama, kunawrasatixa jani wali lurawinakaxa yatiyataki jalla uka pacha sarawitpacha; mä chiqatsti sapxarakiwa 47,2% jaqinakarakiwa suyapxiritayna maya phaxsita suxta phaxskama ist'ayasiñataki. Uka t'aqawinsti sarakikiwa; janirakiwa taqinsa suma aruskipatakiti sasina, kha triwunalis ukanakaru uka qutu jaqinakana utapana utjasiwi uka chiqanakata; janiwa utjkarakiti mayachht'asisna apnaqaña uka triwunala apnaqirinakana ukhamarakiwa uka NNA jaqinakasti uñjasipxarakispawa kuna imaya jisk'a k'arintawimpi.

Tatituru ajlliñasa jupan amtawiñapawa

Taqi jaqiwa kunjama tatituru amtasiñsa yatisipki, jamasa chiqatsa qhana chiqatsa, ukaxa mä jupan amuyusitañapawa taqi jaqinakataki, wali ist'atañapawa ukhamaraki uñjatañapa chili markana uraqpapa apnaqirinakana. Mä jach'a markatixa jani kunsu yatiñxa munkiti uka tatitu chiqatxa, janirakiwa mitisiñapakiti uka jaqinakaru tatituru amtasiwiparu ukhamaraki uka taqi t'aqañataki wakichawinakasti janirakiwa wakichatakaspati maynina amtawiparjama, tatitu chiqanakatxa.

Uka wakichawinakasti amtataparxama chiqanakatsti, mayampirakiwa uñakipasirakini, Chile marka apnaqiri jaqinakampi kha yaqha marka apnaqiri jaqinakampi mayachasisna, khaya paya waranqa tunka pusini marana t'aqapasti, sarakiwa waljpini uñakipasna phisqha juchachawi chiqanakata, jalla uka arsuwinakasti tupantapxarakiwa yaqha arsuwinakampi. Samaraña uru chiqanakata, kha atwintista yatichawi utana yatiqirinakapataki, mä yatiqirixa janirakiwa munkänti qillqaña tatituru amtawi chiqanakata, jasq'arasa sarnaqaña kawjitanakatixa tatitutaki utachata ukhamaraki tatituru amtaña ukawjitanakaru, uka qillqata uskuwinakasti suma amtawimpi yatichatañapawa, aylluna utjasiri jaqinakataki, tatituru llupaychawinakapata.

Uka INDH satasti, mayampsa arsuskakiwa, uka tatituru amtañanakata ukhamaraki llupaychañanakata, janiwa khitisa jark'askaspati sapxarakinawa, utjarakiwa mä chamachht'awi, wali lurañanaka maya marka apnaqirinakataki. Ukhamasipansti. Jawsurakiwa wastapini uñakiwapiru, jani amuyumpi lurata. Chiqanakata, uka tirichu intirnasyunala ukansti sarakiwa, chiqapanakati qhawqhch'anakasa ukhamaraki kunsu munaraki, jalla ukanakarakiwa chiqañchaspas, tatituru amtasiña chiqanakatxa, yaqha qillqatanakasti utjarakiwa, jasq'arayañataki tatituru amtirinakaru.

QULLQI CHIQUANAKATA, SARNAQAWINAKATA UKHAMARAKI TAQI KUNA YATIQUAWINAKATA YATIÑASA UTJAÑAPAWA.

Wakichawinakasa utjañapawa yatiqañanakata ukhamaraki jani jasq'arasisa yatichañanakasa luratañapawa

Uka INDH ukasti sarakiwa, utjañapawa mayampi wakichawi, uka yatiqaña yatichaña chiqanakata, ukasti uñjatarakpana tirichusa umanusa uka taypina, taqi kuna jani walt'awinakasa utjixa uka chiqanakata. Munasirakiwa wali ch'amachaña, yatichaña chiqanakata, ukanakatakisti utjarakispawa inampi qullqimpi yanapt'awinaka; khusaptañapawa yatichaña utanakapaxa; mayampi wakichaña ukhamaraki ch'amachhjaña yatichirinakana yatiqawiparu, suma yatichañapataki, yaticharakiñani yatiqaña utanaka apnaqirinakaru; apaqarakiñani jisk'achawinaka taqi apnaqawinakata, ukhamaraki uka uraqi chiqata yatiqirinaka, yaqha kasta jaqinakata yatirinaka, taqi ukanakasti jani waliruwa apapxaraki, kha aylluna qutu utjasiri jaqinakaru; ch'amachht'asiniwa Chile uraqi apnaqirinakaxa, suma chiqapampi uñjañataki; yatiqañanaksti tirichu umanu uka taypiru aparakiñani; chiqaninsti jisk'a wawaqallunakaru yatichiri ukanakaru, ukanakaxa wali wakisiripana, suma yatiqiri wawanakataki. Yaqha wakichawinakarakiwa jach'a yatiqaña utanakataki, uka khusa apnaqaña chiqatsti, ukhamaraki qullqinaka apnaqawita, kunjama mantaña, yatiqaña tiknika yatiyaña, taqi uka chiqanakatsti sapxarakiwa, wasitata luraspana sasina.

Jani ukasti, aka qillqatawinakasti, wasitampi uñakipaspana wakichht'atawinakapaxa, chiqaninsti unu maya jaqht'atawa utjaraki, jichha Chile marka jiliri apnaqirina, ukansti mä qawayankakiwa ukhamarusa jisk'akiwa wasitampi wakichaña yatiqañataki uka chiqanakatxa, uka wakichawinakasti mayamrakwa uñakipasipa, kunjamatixa uka wakichawinakasti wali khusañapawa, yaqha jach'a markanakana yatichawiparjama uñtatañapawa, uka tirichusa umanusa uka chiqanakatsa. Khaya MAYO phaxsina paya waranqa tunka pusini marana, ijikutiwuxa luqtarakiwa Tantachata Jacha'a Markanakana, mä jach'a wakichawi, ukasti askichhkiparakiwa khaya atipt'asiña yatiwi chiqanakata, ukasti apaqaspana sarakiwa qullqimpi mantañanaka, ukhamaraki janirakiwa walisikyiti qullqi katuqasna yatichapxi uka yatichawi utanakxa, kunjamatixa juphanakaxa katuqapxarakiwa chili marka jilapiri apnaqirinakata (yatiyawu pataka kimsa tunka mayani sich'i kimsa pataka suxta tunka payani).

Uka qillqatanaka chiqanakatsti, uka mä t'aqawinsti sarakiwa, qullqimpi alata chiqanakata, kunjamatixa apnaqasi ukanakata, janirakiwa walkarakiti ukhampacha tirichu utjiriparu ukhamaraki jani jisk'achawinaka, ukanakasti jark'arakiwa yatiqaña jilañapxa, ukhamarakiki jark'arakiwa jani khitirusa jist'asisa yatiqañanaka, janiwa qullqixa apnaqañapakiti yatiqaña chiqanakxa, ukhamaraki janirakiwa mantañataki jani mistuña uka chiqanakatxa qullqimpi alkaraksnati. Ukhamaraki mä chiqatsti janirakiwa walisikyiti uka ajllina chiqanakatxa, yatipxaraktanwa uka yatichiri chiqanakatsti, yatiqirinakarakiwa ajllisipxaspa yatichirinakaparu, ukhama sasawa saraki uka jach'a wakichawinaka, yatiqaña chiqanakatxa, jani ukhamaspa ukasti uka ajllitanakaxa, jani walinaka

lurapxarakispa yatiqaña taypina, jalla ukata apasirakispawa taqi jaqinakana ch'uslluwipa ukhamaraki qullqichaña taqi kuna lurawinakasti qhapt'ayatarakispawa.

Akutuqitjamaxa, uka jach'a t'aqawisti sarakiwa, kha yaqha jach'a markanakatpacha, tirichusa umanusa uka chiqanakatxa akhama sasina; walrakwa munasiraki Chile uraqi apnaqirinakaru ch'amachañataki, jalla ukata apsuñataki taqi jisk'achawinaka, ukhamrakiki lurasispa khitinakatixa janixa chili markana amtawiparjama lurixa ukanakaru, taqi ukanaka lurasinrakwa phuqaña yaticharakiñani chiqapa lurawiñanakampi, jani jisk'achasisa. Ukatsti jani armjasisa, kunjamatixa utjarakiwa jani khitirusa jisk't'tasisa yatichaña utanaka chiqapampi inuqaña, ukanakasti wali suma uñjatañapawa yatichawinakapaxa, kawkiriskpansa apnaqirinakapaxa, uñtayatarakpana jaqinakana amuyawinakapaxa chiqapa jilsuñataki ukatsti k'atamraki ch'ullqiñchaspansa tirichusa umanusa ukanakaxa ukhamaraki jani jaq'arasisa irnaqañanaka, kunjamatixa qillqataki uka jach'a amtawinakana, ukhamarjama phuqhaspana.

Ukhamaraki uka t'aqawisti saskarakikiwa walja lup'iwinaka khaya wakichawi chiqanakata. Jila qalltuñatakisti, apaqasirakpana chiqapa mantañanaka, taqi thuqhuña phusaña yatachawi utanaka, jathachhjasirakpana chiqapampi jani chiqapampi luririnakaxa ukhamarakiki apaspana uka "istawlisimintusa imlimatikusa" satanankanxa. Payiri arsuwinsti sarakiwa, uka uñjañanaka yatichawi chiqanakatsti askichatañapawa, jalla ukata churatañapawa q'alpacha uka t'aqawi suwinsiyuna satawiru, janirakiwa uka taqi jach'a t'aqawiruxa uskutakaspati, kunjamatixa uka jach'a t'aqawixa Chile markpacha apnaqiriwa, utjaskarakiwa suma qillqatanaka akahma sasina, taqi kuna imaya wakichatanakaxa yatiqawi chiqanakatxa katuqatañapawa wali munasiñampi sasina, uka jani wali jisk'achawinakasti taqpachanitakiwa. Yaqha chiqatsti walrakwa lup'iyasi kunjamsa ayllunakana yatichasipki ukanaka, kunjamtixa uka jichha wakichawinakasti janirakiwa qullqinaka churma jiskarakiti, khaya ayllunakana yachawi utanakaparu.

Wawachasiri warminakataki ukhamaraki Suma jakañanakasa utjañapapuniwa

Kuna imaya jani wali sarnaqawinakasa utjarakiwa taqi wawachasiri warminakatakisa, juphanakasti taqi kuna irnaqawinakatsa apaqata uñjasipxi jakawinakapana. Jani wali jakasiwipana sarnaqawipansa ch'amaptasirakispawa kunalaykutixa juphaxa usuri uñjasi jikhatasispa ukawrasaxa.

Warminakatakixa utjarakiwa suma yatxatasa qamasiñanakasa kunalaykutixa chachampi munasisa ikintasiña chiqanakatxa yatiyatañapawa, jani jupanakaxa yatipki jakasiwipa chiqanakata, ukaxa jupanakaxa janiwa suma lurkapxaniti ukhamaraki jupanakaxa janiwa jisk'achasisa jiskqhatasipkarakispati, ukhamaraki janirakiwa yatiyatakiti warminakana jakawipa chiqanakata, kunapachatixa usuru warminakaxa jani suma uñjatakaxi ukasti jasq'arapxarakiwa uñjirinakapampisa.

Uka lurawi jach'a markanakampi amtatanakaxa, jaqinakana jakasiwipa chiqanakatsti, k'achata k'achata qhanañchayaskarakiwa jaqina anisiña chiqanakata ukhamaraki achuqaña chiqanakata; taqi uka jach'a markanaka apnaqirinakapataki paya iwxawiwa utjaraki akhama sasina: mä iwxawipasti sarakiwa, wallq'i warminakasti suma uñjatarakiñapawa usuqaña sarawinakapata nayraqatatpacha uñjasa ukhamarak wawanixani ukasa; ukatsti, juphanakatwa wakisiraki wawachañasa ukhamaraki jani wawachañasa ukarjama suma uñjatañaparakiwa ukhamaraki yatiyatañaparakiwa. Wallq'iptañatsa, sullsuñanakatsa jani ukasti wawa jawayasa purakatpacha apsuyasiña chiqanakatsa, ukhamaraki sarakiwa jaqinakari arxatirimpi apnaqiri jach'a markanakasa,

sarakiwa janiwa wakiskaspati uka sullña ukhamaraki wawa purakatpacha jwayasa apsuysañanakasa ukatpi warminakaru iwxt'atarakiwa usuri warminakarusu.

Chile markansti, tunka llatunkani pisi marani warminakasti, wawaniwa uñjasipxirinakaxa, pisiptayataskarakiwa paya waranqa llatunkani maratpacha ukhamaraki MINSAL sata jupanakaxa sapxarakiwa sumata sumata pisiptaskakiniwa, uka jakhuwinakasti janirakiwa taqi Chile markanakansa kikaparakiti, kunalaykutixa juk'a qullqini tawaqunakaxa, wawata usuta uñstapxaraki. Wali yatiñani jaqinakasti sapxarakiwa¹, juk'a qullqini tawaqu warminakawa walja wawani uñjasipxaraki, kunjamatixa juphanakaxa yatiyawinakampi amuyasxapxarakiwa uka PAE sata yatichawinakapampi ukhamaraki taqi jaqina uñaqasna arsutanakapampi, waynanakaru tawaqunakaru amuyawiparu jak'achañataki, walja aruskipawinakarakiwa apasiwi khaya paya waranqa paqallquni marana. Chile marka apnaqiristi walrakwa ch'amachasiskaraki, q'axu warminaka wawaninakaru yanapt'añataki, ukhampachansa pantjawinakaxa utjaskakiwa.

Uka yanapt'awi chiqanakatsti utjarakiwa arsuwinaka, akhama sasina, jani wawaniñatakisti wakisirakiwa qullaña taykanakaru awkinakaru. Jani wawaniñatakisti qullayasipxarakiwa wali qullqininaka, jichhuruta khursarusti jisk'a qullqininakasa jakipxarakispawa qullayasiña jani wawaniñatakixa.

Warminakaru lurañanakapata uñjajañasti anisiwipa chiqanakata ukhamaraki wawaniña chiqanakatsti, utjarakiwa yatiyañanakasa, aru jalayiri chiqatsa jani ukasti qillqatanakata chiqatsa, kunjamatixa ukanakawa taqi yatiyawinaka juphanakasti sapxarakiwa, jani yatiñani jaqinakawa utjaraki, uka qullirjama jaqinakasti sullsupxipi ukhamaraki jani wawaniñatakisa qullapxaraki, jani yatiñampi, jaqinakasti unjasipxarakiwa wali usuchhjata, sutiñchapxarakiwa yatiñaninakaxa "jani wali luriri warmina wawachasiwinakapana" Chile markansti janirakiwa uka chiqanakata qhanancht'ayatakiti wali chiqapampi. Mä wali lup'iwipa utjaraki uka INDH kunjamatixa utjarakiwa Chile markaru purinirinaka irnaqañataki, yaqha chiqa jaqinakarakiwa wawanixapxi, ukanakaru suma uñjañatakisti jakawipa chiqanakatsti, janirakiwa suma chiqañchatakiti, kunjamtixa uka jaqinakaxa janiwa Chile markana chiqapampi qillqatakarakiti.

Sullsuña chiqatsti ukhamaraki warminaka usuqasna jiwirinakatsti. Chile marka apnaqirinakasti sapxarakiwa, nayrapachaxa waljaninwa jichhasti jisk'aptayataxiwa sarakiwa, ukata sipansti janirakiwa jupanakaxa armjapkaspati uka warminaka sullsurinakaru, jupanakasti suma uñjatapxañapawa. Uka q'axu tawaqunakaxa sullsupxi ukhamaraki jani jach'a yatiñaninakampi uñjayasipxi ukanakasti jiwapxarakispawa. Warminakasti sapuruta sapururuwa puripxaraki uka jach'a juchachiri utanakaru yatiyasiri uka sullsuña chiqanakata, mä t'aqawiwa uchataraki paya waranqa llatunkani marana, ukansti sarakiwa sullsuri warminakaxa qulliri utanakaru puripxañapawa qullayasiñataki sasina ukhamaraki juphanakana sutipaxa imxatt'atañapawa sarakiwa. Taqi ukanaka uñjasinsti saraksnawa, jamasata sullsuwixa jani yatiñanina amparapanxa, jalla ukanakasti jach'a jani walt'awinakpini apaniskarakini, suma q'uma jakasiña apaqarakiniwa warminakatxa; juphanakasti sarapxarakiwa usurichhkatata, qhipa chiqaru jani kuna kamachaña yatxasina, sullsupxaraki.

¹<http://diario.latercera.com/2014/05/25/01/contenido/tendencias/16-165315-9-embarazo-adolescente-llega-a-su-nivel-mas-bajo-en-15-anos.shtml>

Irnaqañataki ukhamaraki lurawinakata arxatirinaka

Chile Markanjamasti utjañapawa, wali wakisiriwa jaqinakaru sum qamayiri uñjirinakasa, ukhamaraki juchachaña utanakana utjarakiwa chiqapampi jark'aqaña. Wali qhanañchaski irnaqawi chiqanakans, ukhamaraki paya tunka k'ata kimsaqallqu paqallqunina kamachi taypinsa – ukasti yatiyatarakiwa kimsuru saraqata uruna ENERO phaxsina paya waranqa suxtani marana – Ukasti inuqarakiwa suma jaqinakaru qamayaña lurawinakatsa, ukampisti jak'achasirakiwa yanapirinakampi ukhamaraki irnaqirimpisa, chachanakarusa warminakarusa. Walja maranakawa sarxaraki uka t'aqaña inuqasiwita jichhurkamaruxa, uka INDH satasti walwa ch'amachasirakina uñakipañataki uka irnaqaña apasiwinakampi, ukhamaraki suma qamayir irnaqirinakampisa.

Uka t'aqawisti uñakiparakiwa jani wali lurawinaka ukhamaraki taqi lurawinaka apnaqaraki juchachaña chiqata, kha paya waranqa tunka payani maransti mathapiyarakiwa 7,1% mayiwinakawa katuqasirakina irnaqaña chiqanakata. Mä jark'irwa katjapxaraki, sutipasti mayampi aruskipaña suma utjañataki, satarakiwa; uka t'aqawinaka apañataki. Khä paya waranqa tunka payani maransti, 49,3% uka mayampi aruskipaña suma utjañataki, ukanakaru mantapxarakina, yaqha 26,2%, mantapxarakinawa mä jani kutkiri juchachawiru. Uka chiqanakatsti walrakwa lup'iyaraki kha INDH sata ukanakaruxa, kunjamatixa jiwasanakaxa apnaqaraksnawa uka mayampi aruskipaña suma utjañataki uka wakichawinakampi sarakiwa sapxaraki, ukampiwa apnaqaraksna wali chiqapampi ukhamaraki munasiñampi, taqi warminaka chachanaka irnaqirinakaru, kunjamatixa wali ullakipasinsti saraksnawa, janirakiwa uskutakiti kawkiri patrunanakana churañanakapaxa, kunjamatixa chachansa warminsa tirichunakapxa jani walirurakiwa uñtayaspa, irnaqawipa chiqanakata.

INDH ukasti, waliskiwa sarakiwa kamachinaka apnaqawinakaruxa, kunjamatixa apnaqarakiwa taqi t'aqawinakampi taqpacha jaqinakataki, ukata juk'ampisti utjiwa chacha irnaqirinakataki warmi irnaqirinakataki, chiqapampi jak'achaña juchachawi chiqanakaru, uka tirichunakapaxa jani wali t'aqatanakawa uñjasipxi irnaqawinakapata. Jalla ukatsti kinaqtasakarakiwa wali jach'a lurawinaka uka yaqha jach'a taqinina aruskipawinakapa, amtañampi apnaqawi chiqanakata, ukhamaraki juchachaña chiqanakata. Walrakwa lup'iyasi uka mayampi aruskipasna sarnaqañaxa, kunjamatixa uka apnaqirinakaxa, jani wali sarawiruwa uñtayapxarakispa, wali wakisiri tirichunaka, jalla ukatsti uka patrunanakasti uka wakichawinaka apnaqapxarakispa jani chhijllañataki, jani juchañchawinakapa ist'añataki.

URAQINAKA UKHAMARAKI SUMA QAMAÑASA UTJAÑAPAWA

Ayllu jaqinakataki: uraqinakata jisk't'awinakasa utjañapawa.

aka mara sarawinsti, mayampi utjarakiwa ch'ajwasiñanakasa kha aynacha chiqa markanakana², ukawjanakansti. Jani wali luratanakaxa uñjasirakiwa uka tuqi qamiri jaqinakampisa ukhamaraki Chile Markampi ukhamaraki mapuchi sata markachirinakampi, uka arsuwi sarnaqawinti. Uka ch'axwawi taypinsa jwayata uñjayasirakiwa José Quintriqueo Huaiquimil³, Ukhamaraki Victor Manuel Mendoza Collio⁴ Jupanakaxa wali usuchhjatawa uñjasipxarakitayna. Ukhamaraki Pulicianakasti mayniriwa maya nayrapa usuchata jikqhatasi jani mayampsa uñjkirirusa purirakispawa, kunjamatixa jupanakasti uka ch'axwawinaqkatsti⁵, munataskariwa suma kamachinak uñakipañanakasa, uka jani wali lurawinakasti jichhurkama janiwa suma t'axxatakarakiti, jalla ukata walrakwa wakisiraki aruskipaña uka nuwasiwi chiqanakata suma qhanañchhsuñataki.

² Qhanachht'añataki chiqakanakata, lakhantayawipxarakikiwa. Suxta jacha camión satanaka ukhamaraki m:a cargador Frontal khantati tunka mayani uruna tunka mayani uruna ENERO phaxsina, paya waranqa tunka pusini marana, taqi ukasti utjarakitanwa Notros sata Tuqina khaya paqallqu tupu awtu sarawi thakina, S40 thaki tuqina, uka tuqinsti jikisirakiwa Carahue ukhamaraki Imperial ukampi, ukasti jach'a quta sarawi Araucania (aru jalayir Bio Bio sata, paya waranqa tunka pusini) Yaqha lurawisti utjarakikiwa khä ninampi lakhantayawi, tunka pusini uru qhantati tunka payani uru AGOSTO phaxsina paya waranqa tunka pusini marana, lakhantatawa uñjasirakina Institutu satañanakatsa yatxatayir uta (INIA) Carillanca, ukax jiqhatasirakiwa Cajon ukhamaraki Vilcun tuqinakana, Araucania markana (waranqa tunka pusini, paylr tukuna).

³ Nilpe uka tuquna jwayata jaqinakas utjarakitanawa, paya tunkani jaqi mapuchinarakiwa sarxatasipxana, nanakajankiwa uka uraqinakaxa sasina. Maya ukana irnaqiri jaqisti, tractor ukampi w taqxatayarakitayna uka uraqiru, sutipasti uka jiwata jaqinxä José Mauricio Quintriqueo Huaiquimil satanawa, (kimsa tunka payani marani) (paya waranqa tunka pusinikimsir,i tuquna).

⁴ Victor Mendoza Collio, Lonko Manuel pillan Ercilla uka ayllutarakinawa, juphasti jiwxarakinawa paya tunka llatunkani OCTUBRE phaxsina, paya waranqa tunka pusini marana, jani uñt'atanakarakiwa q'ajchhjatatayna. Uka jiwata uñjasiristi Jaime Mendoza Collio ukana primuparakinawa, juphasti karawirinakana jwayatawa uñjasirakina, khaya phisqha mara nayra. (wayra uniwersitat chili, paya waranqa tunka pusini)

⁵ Jani wali lurawinakawa utji pusi uru saraqata OCTUBRE phaxsina. **Paya waranqa tunka pusini** marana, awtunaka sarawina **kimsa tunka** tupu tuquna P-70, uka thakisti cañete ukampi Tirua, markamrakwa jakisiyaraki, mayacht'ata tuqunsti Bio Bio, ucharakiwa jaqht'arakiwa mä yatiyawi kha juchachiri arxatiri chiqanakata, Cañete markana, uka yatiyawinsti sarakiwa: thaki sarnaqawina jani wali luratanaka, Carabinero irnaqirinakawa nuwarata uñjasipxi, jamasata arma apnaqasna q'axcharapxi, ukasti jani walirurakiwa q'uw'iyapxi kha t'aqawi uchata jakhuwipasti tunka payani k'ata suxta pataka paya tunka paqallquni, chili uraqina suma utjasiñataki uchatawa, mistsunirakiwa paqallqu uru saraqawina OCTUBRE phaxsina paya waranqa tunka pusini marana. Uka jaqt'awinsti uchatarakiwa, paqallqu jach'a irnaqirinakawa kuna imaya usuchhjatawa uñjasipxarakina, uka taypita LJL ukasti jilpacha usuchhjatawa uñjasirakina, ajanupata, kunkapata, purakapata, amparanakapata, ch'iqa nayrapasa p'iyantatarakinawa. Jusjaru jarantiya churiri kañitina RUC jakhuwipasti **maya pusi maya siru siru kimsa paya kimsa paqallqu kimsa sich'i kimsaqallqu RIT** jakhuwipasti **maya waranqa suxta tunka llatunkani sich'i paya waranqa tunka pusini**

Chile uraqi apnaqirinakana arsuwinakapasti, uka jani wali lurawi chiqanakatsti, kha aylluna jakasirinakatakisti janirakiwa taqinitaki khusa arsupkarakinti ukhama jani walirakikiwa uka walja qullqi apnaqirinakataki, yapu yapuchirinakataki (jisk'anakaru tantiyunakaru)

ukhamaraki yaqha jaqinakana utjasirinakataki, juphanakasti wali phiñasitawa jakasipxaraki uka jani wali apasiwinaka amtasinsti, kunjamatixa suma jakasiñanakaxa ayllu taypinxa ch'apaqachatawa. Wali wakisirirakispawa añchhita pacha sarawina, mä aruskipawi utjañapa, taqi aylluna jakasirinakampi, mayja mayampi suma sarnaqañataki, chiqanxa uka marka mapuchi satanakampi. Uka suma jakisiña aruskipañatakisti wali ch'amakirakiniwa, kunjamatixa uka mathapichasiwinsti arsupxarakiniwa, aylluna utjasiri jaqinakataki.

jisk'achawinakapata, wajchanakapata, khushachawinakata ukhamaraki wali yaqharu uñtatawa jakasipxaraki, uka nayratpacha utjiri ayllunakaxa, juphanakasti mayipxarakiwa, chili markana uñt'atapxä sasina. Uka tirichusa intirnasyunalasti, tirichusa umanusa chiqataki wakichawinakapampisti yanapt'arakiniwa uka aylluna jakasiri jaqinakanaru.

Jichha mara t'aqawinsti uka INDH ukasti, arsurakiwa nayra aylluna utjawinakapata ukhamaraki Chile markana jaqinakan uraqipanakapata. Wakisirakiwa uka uraqina ayllu jaqinakana qurpanakapaxa nayratpacha uñt'ataxixa ukawjkama, uka uraqinakansti utjarakiwa taqi kuna imantata, jalla ukanakatakisti tirichunipxarakikiwa aylluna utjasirinakaxa, uka chiqanakatwa Chile marka apnaqirinakaxa arsupxarakiniñapa. Aka lurawinaka chiqatrankwa utjarakixa ch'axwañanaka, aylluna jakasirinakampi. Khä Chile marka apnaqirinakampi. Ñiya utjarakiwa wakichawinaka khä aylluna utjasirinakaru yatixañataki, juphanakasti wayt'asipxarakiwa, uka uraqinaka aparapxista ukanaka kut'ayxapxita, nanakajankiwa sasina, Chile marka apnaqirinakasti janirakiwa ukhamxa munapkarakiti, ni kunjama amtawisa luranawisa utjkarakiti uka chiqanakatxa ukhamaraki janirakikiwa. amtapkisa Chile marka apnaqirinakaxa, kunanakasa wakisiraki churaña uka aylluna wali ch'amampi jakasirinakaru, waljanakawa utjaraki tirichunakapaxa armjata – tatituru amtasña chiqata, taqi kuna yatiqawi chiqata, nayra sarnaqawi chiqata, jach'achasiña chiqata, juphanakpacha apnaqasiña chiqata -. Uka apnaqaña añchhitaxa utjki ukanakaxa, khä institusyunansti janirakiwa utjkarakiti uraqi chiqanaka t'aqañataki, wali qarjata, jani yatiñani ukhamawa unjasipxaraki, ukaru yapxatasipxarakiwa qullqi katuqasisna apnaqapxi säwinakampi, ukatixa ukhamakiskanisti jichhurkamaxa, uka jach'a jiliri arsurinakasti ukhamaraki wakichinakasti chhaqhtarakispawa.

Payiri chiqanakansti, aka wakichatanakasti arsurakiwa uka jisk't'awi chiqanakata, kunjamatixa uka jisk't'awinakaxa wali chiqarurakiwa apaspa, nayra ayllunakana jakasirinakaru suma lurapxañapataki ukhamaraki k'uchipxañapataki. Jalla uka lurañatakisti Chile marka apnaqirinakasti, paya amtawrakwa wakichapxaraki, maya jila jisk't'asna (wakichata lurata alaxapacha uraqina q'umaki sarayaña tuquna, uñakipañataki, ukasti uchatarakiwa mä jach'a kamachi lurata **pusi tunka** alaxapacha uraqinaka q'umaki sarayiri arjatiri jach'a uta taypita, ukhamaraki mä jach'a kamachi lurata **suxta tunka suxtani** jach'a uta nayraqatar yamapt'asa sartayiri, ukanakasti uñjarakiwa ayllu markana jisk't'awinaka utjañapataki wakichata amtatarxama N° 169 (patakasuxta llatunkani) OIT ukatxamaru). INDH ukasti, waliwa saskarakiwa, Chile marka apnaqirinakana ch'amachasiwiparu,

wali ch'amampi yapxatasikaraki mayampi ullakipaña, ayllunakana utjasiri jaqinakaru jisk't'asna ukhamaraki aurnakapa ist'asna.

Uraqpachataki alaxpachataki jani q'añuchatawa jakasipxaña: kawjanakatixa phichasna luqtaña uka wakichawi utana q'uma jakawinakata

Uka alaxpachana ukhamaraki uraqpachana jani q'añuchata jakañanakapa chiqanakatsti, walrakwa lup'iski INDH jupanakaxa, jani wali utjawinakasa utjarakiwa sapxiwawa, taqi Chile markana. Uka q'añuchawinakasti jutarakixa, taqi kuna imaya apnaqatata: uka jach'a irnaqaña jach'a utanakana jiq'iwipata, t'ulampi phayatanakata, awtu jiwq'inakata, yapuchañanakana mataximpi uchtna ukanaka (laq'unak jiwayirinaka, quranaka jiwayirinaka taqi ukanakaxa químico ukanakampi luratawa, ukatwa jani walikiti) ukhamaraki yaqhanakas utjaskarakiwa. Kunjamatixa, uka jani walinaka uñjasinsti, suma uñjiri utxa⁶, arsurakiwa, uka alaxpacha uraqpacha q'añuchawinakata, ukanakasti sarakiwa jani suma q'uma jakasiñaruwa uñtaychitu sarakinawa, jalla ukhamaspa ukasti jaqinakana tirichupaxa p'akintatawa sarakinawa. Uka q'añuchatanakampisti jaqinakana usuntañapawiruwapa aparaki, jalla ukatsti uka usuntata jaqinakaxa. Janirakiwa irnaqirisa sarxapxiti, walli qullqixarakiwa qullayasiña ukhamaraki irnaqawinakatsa apsxapxarakiwa. Jalla ukhamaskarakikiwa imillanakataki, yuqallanakati ukhamaraki q'axu waynanakataki tawaqunakataki, janirakiwa yatichawi utanakarusa sarxapxarakiti.

Uka t'aqawinaka wali khusa mayampi uñakipasinti, sarakiwa yaqha jach'a markanaka apnaqirinakansti ukhamaraki Chile markansa utjarakiwa uka chiqanakata pä wakicht'ata tuqunaka; "wilanchaña phuqhayaña Tuqu". Mä chiqansti, utjarakiwa "Bahia de Quintero" sata tuqu, Valparaíso markana Tuqunsti sutiñchatarakiwa q'ala jilarata **maya waranqa llatunka patakani llatunka payani**, ukasti janirakiwa kamachhkarakisa jark'aqañatakisa, jach'a irnaqañ utanakasa sapurjamas jilxataskapxiwa alaxpacharu uraqipacharu q'añuchayasasa, juk'amprakwa jilantaraki uka uchawinakaxa "Parque industrial ventana". Taqi uka lurawinakasti usuntayarakiwa imillanaka, yuqallanaka, q'axu waynanaka, q'axu tawaqunaka ukhamaraki jilapiri jaqinaka, uka jani walinakasti uchasiwakiwa taqi jaqina jañchinakaparu, ukanakata usutaki uñjasiraktna. Maya chiqatsti, uka walli wasku satasti, kha atakama ukankarakiwa, satañapanawa q'ala phuqht'ata q'añuchañampixa sasina, paya waranqa phisqhani marana, janirakiwa ukhama satakarakinti, qhipa paya waranqa tunka payani maranakrakwa, sapxarakina ukawjitaxa wali q'añuchataxiwa sasina. ukatsti, ENERO phaxsina **paya waranqa tunka pusini** maransti, mayamrakiki uchantapxarakikina. Kimsiri utanaka qhanantayaña Termoelectrica satanakaxa ukaxa alaxpaxha q'añuchasinsti, yaqharurakiwa uñtayaraki, taqi uywanaka jawinakapa ukhamaraki jach'a mama quta umanakana suma sarnaqawinakapa. Tukuñatakisti walrakwa uñakipasini mayampi taqi apnaqawi, ukata wakichhrantasirakininiwa wasitampi ukhamaraki irnaqqhaxarakiniwa triwunalisa amwintalisa, jalla ukata tirichu amwintalaru purirakiñani.

⁶ Uka yaqha t'aqawinakawa utjaraki, pachanaka uraqinaka q'uma sarayirisa utjarakiñapawa yatiyawinaka uka alaxa pacha uraqi pacha q'añuchawinakata **paya waranqa tunka mayani** marana ukhamaraki **paya waranqa tunka payani** marana, INDH satasti, apsurakiwa kawjansa jani walt'awinakaxa utjikiwa uka mapanakana, Chile markansti qillqatarakiwa **llatunka paqallquni** jani walt'awinaka, ukanakasti apasirakinawa ENERO phaxsina **paya waranqa tunka** maranitpacha kha JUNIO phaxsikama **paya waranqa tunka payani** marakama. Ukata utjaskarakikiwa qillqatanaka yatiyawinakasa, Puchuncaví – Quintero – La Greda (**tunka pusini** uruna SETIEMBRE phaxsina **paya waranqa tunka mayani** marana) ukhamaraki kha Atacama marka tuquna (**kimsa tunka mayani** uru MAYO phaxsina ukata mayuru saraqata JUNIO phaxsina paya waranqa tunka payani marana).

TAQININA JANI WALI LURAWINAKA, SISTIMATIKA INSTITUSYUNALISADAS TIRICHUSA UMANUSA (MAYA WARANQA LLATUNKA PATAKANI PAQALLQU TUNKA KIMSANI – MAYA WARANQA LLATUNKA PATAKANI LLATUNKA TUNKANI) YATYAWINAKAXA UTJAÑAPAWA MARKACHIRINAKATAKI, IMATANAKA UKHAMARAKI JUCHACHAWINA IST'AYASIÑATAKI.

Juchachirinakana yatxatawinakapasti, jaqinakaru suma qamayirisa jani wali lurawinakapasti, uka jani jasq'arañampi jani walinaka luriri jaqina, ukaxa qhanstuyarakiwa jani munasisa lurawinaka, jalla ukampisti janirakiwa chhaqhtaykaspasi Chile marka apnaqirinakapana wakichawinakapxa, kuna imaya chiqatrakwa qhanstayaña munaraki taqi jani wali lurawinaka. Janirakiwa jaqinakaru jak'achayapkiti, kunjama apnaqatasa uka yatiyawinakaru, jalla ukampisti tirichusa umanusa ukana wakichasna t'aqawiprakwa, p'akintapxaraki, jisk'anitakisa jani ukaxa taqpachanitakisa, kha paya waranqa tunka pusini mara sarawinsti, churasirakinawa kha INDH ukaru, ukhamaraki yaqha tirichusa umanusa wakichasna apnaqirinakaru, ukhamaraki kha "kulunya tijnitat" ukawjitaru imantatatrakwa katjanipxaraki, walja thaqsusna, ukana sarakiwa kunjamsa apnaqäna juchachawinaka t'aqaña ukata yaticharakina uka jach'a marka apnaqiri ILtma. Jach'a arxatiri Satiago markata, Jorge Zepeda, uka juchachawisti imantatarakinawa jani arsusa, llatunka marakama.

Uka khitata chiqä apnaqirinakasti, chiqapampiwa qillqapxarakitayna, ukata janirakiwa phuqhatakiti, uka wasta kuti jani wali lurawinakaxa, jaqi masinakaru, jalla ukhama jani wali lurawinakampisti, uka tirichusa umanusa uka satawirusti p'akintapxarakinawa, khaya SETIEMBRE phaxsina maya waranqa llatunka patakani paqallqu tunka kimsani marana kha MARZO phaxsikama maya waranqa llatunka patakani llatunka tunkani marakama. Uka t'aqawinsti sarakiwa, uka waljani khitatanakaxa chiqapa apnaqañataki, sutichatanakasti janirakiwa arsuwinakapaxa phichukanti, mayja majrakwa yatxatawinakapa puriyanipxarakina, markachirinakaru yatiyañataki. Jalla ukata amtawinakaxa janirakiwa phichukiti, uka lijislasyuna nasyunalana, ukanwa chiqañcharaki ukhamaraki jani chiqañcharaki, maya jach'a wakichawi lurañataki, uka kamachawinakasti usuchhjarakispawa kha taqitaqi apnaqawi ukhamaraki jani jisk'achawi.

Uka jaqinakaru maya jisk'aki yatiyawirusti, uka tirichusa umanusa jani wali apnaqawirusti, yapxatasirakiwa suma chiqaru imantaña taqi uka lurawi qillqatanaka, ukxarusa uchatarakinawa maya qhawiri, Chile marka apnaqirinaka taypita jutarakina. Uka wakichawi t'aqañanakasti jutarakina khaya jayatpacha imatarakiwa (mayä waranqa llatunka patakani paya tunka llatunkani), ukhamaraki wali t'uqitatata, janirakiwa wali qhanakiti. Jalla ukanakasti ch'amraki tukuyasi, suma imañataki uka wali wakisirinaka Chile markataki. Munasirakiwa yatiqaña, uka wali wakisirinaka apnaqaña chiqata, uka archiwu satanakasti wali qhanwa apnaqasispa ukhamaraki Chile marka apnaqirinakana yatiñapataki, mä wali ch'amañchiriñapawa taqi jiliri chiqapa arsurinakataki, jalla ukata wali wakisirañapawa juchanaka t'aqirinakataki, jalla ukhamata jani juchañchawinaka apaqaraksna.